

HUQUQNI QO'LLASH HUJJATI TUSHUNCHASI VA SAMARADORLIGI

Ismatov Olimjon Shuxrat o'g'li

Yuridik kadrlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish instituti Xalqaro hamkorlik va loyihalar bo'limi bosh mutaxassisi, Yuridik kadrlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish instituti doktorantura bosqichi mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya: *mazkur tezisda huquqni qo'llash hujjatining nazariy tushunchasi, uning asosiy belgilari va normativ-huquqiy hujjatlardan farqli jihatlarini tahlil qilinadi. Shuningdek, huquqni qo'llash hujjatining samaradorligi mezonlari yoritilib, ilmiy adabiyotlarda mavjud qarashlar asosida polemik yondashuv bildiriladi. Tadqiqot natijasida huquqni qo'llash hujjati samaradorligi nafaqat qonuniylik va majburiylik, balki protsessual adolat, legitimlik va ijtimoiy ishonch omillari bilan ham bog'liqligi asoslab beriladi.*

Kalit so'zlar: *huquqni qo'llash, huquqni qo'llash hujjati, individual akt, normativ hujjat, qonuniylik, legitimlik, protsessual adolat, samaradorlik.*

Jamiyat hayotida qonun ustuvorligini ta'minlash, qabul qilinayotgan me'yoriy hujjatlarni amalda qo'llashni ta'minlash yuzasidan normativ aktlar qonunga muvofiqligini ta'minlash lozim.

Jamiyat hayotining dolzarb jabhalarini huquqiy jihatdan tartibga solishda normativ aktlarning o'rni mavjud va bu aktlar mavjud muammolarni bartaraf etishda samarador bo'lishi kerak.

Ilmiy adabiyotlarda huquqni qo'llash hujjati tushunchasi vakolatli subyekt tomonidan muayyan holatlar bo'yicha chiqariladigan va tegishli huquqiy normalar asosida ularni hal etish chorasini belgilashga oid davlat hokimiyatining individual (yakka tartibdagi) hujjat sifatida ta'rif berilgan

(Saidov A.X., *Davlat va huquq nazariyasi: akademik darslik*. – “Yuridik adabiyotlar publish”, 2025. – 631 b.

Huquq nazariyasida huquqni qo‘llash hujjati turlicha talqin qilinadi.

Sergey Alekseev huquqni qo‘llash hujjatini vakolatli organ tomonidan konkret ish yuzasidan chiqariladigan, individual xarakterga ega bo‘lgan va davlat majburlov kuchi bilan ta’minlangan qaror sifatida ta’riflaydi (Alekseev S.S., *Teoriya prava*, M., 1995).

Viktor Lazarev esa uni huquq normasini hayotga tatbiq etishning maxsus shakli, deb baholab, individual subyektlarga nisbatan huquq va majburiyatlarni belgilovchi akt sifatida ko‘rsatadi (Lazarev V.V., *Obshchaya teoriya prava i gosudarstva*, M., 2001).

Biroq Hans Kelsen o‘zining normativizm nazariyasida individual huquqni qo‘llash aktlarini ham “individual norma” sifatida talqin qiladi (*Pure Theory of Law*, 1960).

Kelsenning pozitsiyasi huquq tizimini yagona norma ierarxiyasi sifatida ko‘rsatishi bilan ahamiyatli. Ammo kontinental huquq tizimida normativ va individual aktlarni bir-biriga tenglashtirish huquq ijodkorligi va huquqni qo‘llash o‘rtasidagi chegarani noaniqlashtiradi.

Muallif fikricha, huquqni qo‘llash hujjati normativ aktdan quyidagi mezonlar bilan farqlanadi:

- umumiy emas, individual xarakterga egaligi;
- bir marta qo‘llanishi;
- konkret yuridik faktga asoslanishi.

Shu bilan birga, zamonaviy huquq tizimlarida sud pretsedentining kuchayishi individual aktning normativ ahamiyat kasb etishiga olib kelmoqda.

Bu esa nazariy yondashuvlarni qayta ko'rib chiqishni talab etadi.

Huquqni qo'llash hujjati samaradorligi quyidagi mezonlar orqali baholanadi:

1. Qonuniylik – hujjatning amaldagi qonunchilikka mosligi;
2. Asoslilik – faktik holatlarning to'liq va xolis aniqlanishi;
3. Adolatlilik – qarorning ijtimoiy qabul qilinishi;
4. Ijro etiluvchanlik – real hayotda bajarilishi.

Tom R. Tyler o'z tadqiqotlarida huquqiy qarorlarning samaradorligi protsessual adolat va legitimlik bilan bevosita bog'liqligini ta'kidlaydi (*Why People Obey the Law*, Princeton University Press, 2006). Uning fikricha, shaxslar qaror mazmunidan ko'ra, qaror qabul qilish jarayonining adolatli bo'lganiga ko'proq e'tibor beradi.

An'anaviy nazariya huquqni qo'llash hujjati samaradorligini davlat majburlovi bilan izohlasa, zamonaviy yondashuv uni ijtimoiy ishonch bilan bog'laydi. Muallif fikricha, majburlovga asoslangan samaradorlik qisqa muddatli bo'lib, legitimlikka asoslangan samaradorlik barqaror natija beradi.

Fikrimizcha, Huquqni qo'llash hujjati — huquqni amalga oshirishning asosiy shakli bo'lib, u normativ ko'rsatmalarni individual vaziyatga tatbiq etadi. Uning samaradorligi faqat qonuniylik bilan emas, balki protsessual adolat, legitimlik va ijtimoiy ishonch omillari bilan ham belgilanadi.

Zamonaviy sharoitda huquqni qo'llash hujjatlari sifatini oshirish quyidagilarni talab etadi:

- asoslantirish mexanizmlarini kuchaytirish;
- shaffoflikni ta'minlash;
- raqamli texnologiyalarni joriy etish;

- protsessual adolat standartlarini mustahkamlash.

Huquqni qo'llash hujjati yuzasidan xorijiy tajribaga nazar solsak, Germaniya huquq tizimida huquqni qo'llash hujjati qat'iy individual-huquqiy akt sifatida talqin qilinadi va ayniqsa ma'muriy huquqda "Verwaltungsakt" tushunchasi normativ darajada aniq belgilangan. Germaniya huquqiy amaliyotida, xususan Bundesverfassungsgericht faoliyatida, har bir qaror keng va chuqur asoslantirish (Begründungspflicht) talabi asosida qabul qilinadi, bunda faktik holatlar, qo'llanilgan norma va huquqiy baholash o'zaro mantiqiy bog'liqlikda yoritiladi. Germaniya modelining o'ziga xosligi shundaki, huquqni qo'llash hujjatining qonuniyligi nafaqat normaga formal moslik, balki huquqiy aniqlik, proporsionallik va huquqiy ishonch tamoyillari bilan baholanadi. Bu esa huquqni qo'llash hujjatlarining barqarorligi va prognoz qilinuvchanligini ta'minlab, ularning institutsional samaradorligini oshiradi. Mazkur modelda samaradorlik, avvalo, tizimlilik va metodologik aniqlik bilan belgilanadi.

Fransiya huquq tizimida huquqni qo'llash hujjati ma'muriy yurisdiksiya instituti bilan chambarchas bog'liq bo'lib, ijro hokimiyati tomonidan qabul qilinadigan ma'muriy aktlar ustidan sud nazorati muhim o'rin tutadi. Xususan, Conseil d'État amaliyotida ma'muriy hujjatlarning qonuniyligi, proporsionalligi va asoslantirilganligi chuqur tekshiriladi, natijada huquqni qo'llash hujjatlari ustidan samarali balans mexanizmi shakllanadi. Fransuz modelida huquqni qo'llash hujjatining samaradorligi uning sud nazorati orqali legitimlashtirilishi bilan izohlanadi, ya'ni ijro hokimiyati keng vakolatlarga ega bo'lsa-da, ularning qarorlari mustaqil ma'muriy sud tomonidan qayta ko'rib chiqilishi mumkin. Bu tizim markazlashgan boshqaruv sharoitida huquqiy muvozanatni

ta'minlashga xizmat qiladi hamda huquqni qo'llash hujjatlarining ijtimoiy qabul qilinish darajasini oshiradi.

Amerika Qo'shma Shtatlari huquq tizimida esa huquqni qo'llash hujjati, ayniqsa sud qarorlari, nafaqat individual ishni hal etish vositasi, balki huquq manbai sifatida ham namoyon bo'ladi. Supreme Court of the United States qarorlari majburiy pretsedent kuchiga ega bo'lib, keyingi o'xshash ishlar uchun umumiy qoida yaratadi, shu bois individual akt normativ xususiyat kasb etadi. Ushbu modelda huquqni qo'llash hujjatining samaradorligi keng asoslantirish, konstitutsiyaviy tahlil va sud hokimiyatining mustaqilligi bilan bog'liq. Shuningdek, Tom R. Tyler tadqiqotlari ko'rsatganidek, fuqarolarning sud qarorlariga itoati ko'proq protsessual adolat va sud tizimiga bo'lgan ishonch bilan belgilanadi, ya'ni legitimlik omili markaziy ahamiyat kasb etadi. Natijada AQSH modelida huquqni qo'llash hujjati samaradorligi majburlovdan ko'ra ko'proq ijtimoiy ishonch va sud tizimining obro'si bilan ta'minlanadi.

Xulosa qilib shuni ayta olamizku, klassik normativizm, individual akt konsepsiyasi va legitimlik nazariyasi o'rtasidagi ilmiy polemika shuni ko'rsatadiki, zamonaviy huquq tizimida huquqni qo'llash hujjati aralash — individual-normativ elementlarga ega institut sifatida namoyon bo'lmoqda.

Uning samaradorligini ta'minlash uchun majburlov, qonuniylik va legitimlik omillarini uyg'unlashtirgan kompleks model zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Saidov A.X., *Davlat va huquq nazariyasi: akademik darslik*. — “Yuridik adabiyotlar publish”, 2025. — 792 b.

ZAMONAVIY HUQUQSHUNOSLIKNING AKTUAL MUAMMOLARI

XXIII-RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYA
YAKUNLARI BO'YICHA ILMIY ISHLAR TO'PLAMI

Issue - 2(2026)

Available at www.uznauka.uz

2. Sergey Alekseev. Teoriya prava. – Moskva: Bek, 1995.
3. Viktor Lazarev. Obshchaya teoriya prava i gosudarstva. – Moskva: Yurist, 2001.
4. Hans Kelsen. Pure Theory of Law. – Berkeley: University of California Press, 1960.
5. Tom R. Tyler. Why People Obey the Law. – Princeton: Princeton University Press, 2006.